

Psykosens fire faser belyst med Gunvor Hofmos dikt og biografi

Michael 2017; 14: 131–52.

Gunvor Hofmo (1921–95) var en av våre mest fremragende modernistiske lyrikere, og kan leses med stort utbytte uten kjennskap til hennes liv. Hun ga ut 20 diktsamlinger og etterlot seg også en stor samling upubliserte dikt. I hele sitt voksne liv led hun av en kronisk paranoid psykose. Fra ung alder gjennomlevde hun alle fire faser av en slik lidelse: det premorbide, prodromale («varselfasen»), akutt psykotiske og kroniske stadium. I denne artikkelen har jeg foretatt en nærlesning av hele hennes produksjon (1, 2) og plukket ut dikt fra de fire fasene, dikt som kan uttrykke hvordan hun opplevde sin indre og ytre verden i en psykiatrisk kontekst. Eksemplene gir pasienter en stemme, og maner til refleksjon over hvordan en alvorlig psykotisk lidelse kan oppleves smertefullt og isolerende, men likevel ikke hindre en kreativ utfoldelse av beste merke.

I 1946 og i 1948 – rett etter den annen verdenskrig – debuterte en kvinne med to diktsamlinger som ble svært positivt mottatt av kritikerne. Flere kjente europeiske poeter som Paul Celan (1920–70) hadde uttalt at etter Auschwitz og Hiroshima var det ikke lenger mulig å skrive dikt. Opplevelsen av en ødelagt virkelighet dominerte for sterkt. Men så kom det altså likevel to norske diktsamlinger som kritikerne mente på en glimrende måte satte ord på nettopp denne etterkrigstidens opplevelse av en splintret virkelighet. Tittlene antydte også et slikt tema: *Jeg vil hjem til menneskene* (1946) og *Fra en annen virkelighet* (1948).

Forfatteren var en 25 år gammel, ugift kvinne som hadde «ettermiddagsjobb på en av byens kinematografer, og om formiddagen går (..) på Universitetet og hører forelesninger i litteraturhistorie», som det sto på baksiden av den første boka. Hun var oppvokst og bodde i en leiegård i bydelen Ila i Oslo. Hennes navn var Gunvor Hofmo. Etter hvert ble hun

en av våre fremste modernistiske lyrikere, og hun fremstår i dag som en av vår litteraturs sterkeste poeter (3).

Det man den gangen ikke kunne vite, var at da hun skrev de første diktene, var hun allerede i den tidlige fasen av psykoseutvikling som vi betegner prodromalfasen («varselfasen»). Den kjennetegnes nettopp ved en gradvis forandret virkelighetsoppfatning. Vi kan derfor nå i ettertid se at hun maktet, på en autentisk og gripende måte, å forene opplevelser fra verdenskrigens fem år med sin egen indre følelse av en truende og oppløst virkelighet.

Å lese med psykiatriske briller

Min psykiatriske interesse for Gunvor Hofmos psykoselidelse startet med den gedigne boka til Jan Erik Vold om Gunvor Hofmos liv og diktning: *Mørkets sangerske* (4). Den inneholder biografiske opplysninger, dagbokopptegnelser, prosatekster, utdrag av psykiatrijournaler, omtale av flere i familien som var eller hadde vært psykotiske, en vurdering av hennes diktning, osv. Den dikteriske siden av henne er blant annet drøftet i en antologi (5). Volds bok kom samtidig med at jeg var i gang med et større forskningsprosjekt om pasienter med førstegangpsykose (6). Vi var opptatt av hvordan pasienter opplever sitt liv før, under og etter psykosen. Gunvor Hofmo var tydeligvis en person som både hadde hatt slike opplevelser og hadde gitt et kunstnerisk uttrykk for dem. Hvis jeg leste alle hennes publiserte og etterlatte dikt, kunne jeg kanskje finne eksempler som uttrykte bedre enn faglitteratur hvordan det kan oppleves å bli og å forbli psykotisk over år? Ingen taushetsplikt hindret meg i å offentliggjøre det jeg oppdaget ved min nærlesning. Jeg tok dermed på meg mine psykiatriske briller, og gikk på jakt i Hofmos *Samlede dikt* (1) og *Etterlatte dikt* (2). Det jeg så etter var dikt som kunne tolkes som et uttrykk for nettopp den fasen i den psykotiske utviklingen og den kontekst som Hofmo befant seg i da hun skrev dem. Jeg fant flere passende dikt enn det en artikkel kan romme. Andre lesere ville kanskje valgt andre dikt.

Blir det feil å lese en litterær tekst med psykiatriske briller? Den største fallgruven er å bruke teksten diagnostisk og se på teksten utelukkende som symptomer på en psykisk lidelse, såkalt reduksjonisme. Etter min mening er det derimot uproblematisk å lese teksten som et autentisk uttrykk for en indre tilstand hos et menneske i en bestemt kontekst. Da får pasienter i samme situasjon en stemme. Jeg er klar over at i litteraturvitenskapen har det vært, og er det til dels fortsatt, en skole som mener at man utelukkende skal holde seg til teksten (7). Forfatterens biografi, konteksten som teksten ble skrevet i, forfatterens hensikt eller mening med verket og lesernes emo-

Gunvor Hofmo (1921–95)

- En av Norges fremste modernistiske lyrikere.
- Oppvokst i Oslo, ugift, venninne i 1940–42 med Ruth Maier som ble drept i Auschwitz.
- Fra 1953 kronisk paranoid schizofreni, behandlet i mange år i Gaustad sykehus
- Utga 20 diktsamlinger under sin sykdomsperiode.
- Bibliografi fordelt etter fasene i psykoselidelsen:
 - Premorbid fase: Ungdomsdikt (publisert i *Etterlatte dikt*, 1997).
 - Prodromfase: *Jeg vil hjem til menneskene* (1946), *Fra en annen virkelighet* (1947) og *Blinde nattergaler* (1951).
 - Akutt psykose (1953): *I en våkenatt* (1954), *Testamente til en evighet* (1955).
 - Kronisk psykose: Etter en pause på 16 år utga hun i 1971 diktsamlingen *Gjest på jorden*. I årene 1972–94 utga hun ytterligere 14 diktsamlinger; den siste kom året før hun døde: *Epilog* (1994).

sjonelle reaksjon på det, skal man se bort fra. Det eneste som er viktig, er hvilken mening leseren finner i teksten.

I mitt utvalg av dikt har jeg valgt slike som gir mening ved en psykiatrisk orientert nærlesning. I det psykiatriske blikket ligger det alltid å spørre seg om personens tidligere og nåværende liv påvirker den atferd som kan observeres, for eksempel å dikte. Jeg har derfor tolket disse diktene i forhold til det vi vet om forfatterens biografi. De aller fleste diktene kan leses med stort utbytte også uten å kjenne til dette. Men jeg mener at kjennskapet til forfatteren som person gir en utvidet mening som er verdifull. Som eksempel på betydningen av å kjenne konteksten, kan jeg nevne det korte diktet *Til Kina* av Olav H. Hauge (1908–94). Det beskriver et forjettet land (8). Men når vi får vite at Kina er navnet på matsalen ved Valen psykiatriske sjukehus, der Hauge flere ganger var innlagt, får diktet en utvidet mening.

Psykosens fire faser

Det er naturlig å dele opp konteksten for Hofmos diktning i de fire fasene som kjennetegner forløpet av en psykoselidelse som blir kronisk:

- Premorbid fase: konteksten for hennes ungdomsdikt.
- Prodromalfase: det skjer en gradvis forandring av personen med begynnende svake psykosetegn.
- Akutt psykose: den manifeste psykosen starter.
- Kronisk psykose: årene med psykoselidelsen fram til hun dør.

Den premorbide fasen

Den personlige sårbarheten i barndom og ungdom viser seg hos noen som senere blir psykotisk ved:

- En tendens til å utvikle et innadvendt, privat tanke-system og trosforestillinger, og tendens til magisk tenkning, uvanlige sanseopplevelser, selvhønføring, eksentrisk oppførsel.
- I perioder å svinge sterkt mellom lyst og ulyst, glede og tristhet.
- Sosial tilbaketrekning fra jevnaldrende. Ensomhet og isolasjon er karakteristisk.

Tekstene i denne fasen er basert på dagbokopptegetninger og etterlatte dikt. De viser både at hun tidlig kunne skrive som en dikter, og at ensomheten og frykten for å gå i oppløsning allerede var to av hennes hovedmotiver. Gunvor Hofmo var ensom i hele oppveksten. Hun betrodde seg aldri til noen i familien, var alltid mørkredd. «Følte krigen før den kom». Fra ti års alder ville hun bli dikter. I to dagboknotater (4) viser hun både et forfatter-talent og noen opplevelser som kanskje kan knyttes til den senere psykososen.

- 11 år (1932) på skolen: «Plutselig under sangen, åpner noe seg. Du går gjennom Verden derute. Alle fanger sammenlenket i pine, alle undertrykte folkeslag reiser seg, alle unge, alle gamle ser på deg, alle de fattige du når i dette øyeblikk med skjelvende, angstfull medlidenhet».
- 13 år (1934) på plenen en sommerdag: «Plutselig blinker et lyn i deg, du kastes ut i mørket mange år fremover. Du står foran deg selv, moden, og forsøker å krype inn igjen i ditt 13-årige hylster.»

De kommende to diktene skildrer hovedtemaene som også kommer senere: En dyp splittelse og en forferdelig ensomhet. Hun både søkte og ville flykte for den undergangen som hun kanskje ante at lå foran henne.

UNGDOM

Min ungdom er stjernen som brenner
og slukner bratt en kveld,
blir til en liten størknet elv
som aldri fant fram til det store hav.

Min ungdom er fuglen som skriker
hest og vilt i den svarte natt,
som flakser med blodige, trette vinger
og ikke slipper ut av det tette kratt.

Min ungdom er treet som visner
av mangel på sol og luft
derute i bakgårdens skygge
blant søppelkassenes avfallsduft.

(skrevet 16 år gammel, publisert i Etterlatte dikt, 1997)

DET GIKK EN PIKE

(...)

Piken var ensom, hun slet seg fram
uten sang.

Hun eide en eneste lengsel tilbake:
lengselen mot undergang.

(...)

Det var stunder

da hun flyktet vilt som barn i skrekk
fra sitt kolde, døde hjerte: «Du må vekk
fra dette her, ellers går du under!»

(skrevet 16–17 år gammel, her gjengitt i utdrag, publisert i Etterlatte dikt, 1997)

Ensomheten brytes: Ruth Maier (1920–42)

Ruth Maiers dagbøker og brev er et viktig og gripende dokument. Vi følger den unge østerrikske kvinnen fra hun er 13 år og til hun er 22 år gammel, da hun fraktes fra Oslo til Auschwitz (9). Hun forteller at hun tjue år gammel treffer den jevnaldrende Gunvor Hofmo. Hun synes straks synd på henne. Gunvors familie har ikke råd til at hun kan studere, «hjemmet hennes er ikke bra», «faren er så nervøs at han må bo for seg selv». Maier ser snart Hofmos svakheter, «hennes tendens til å synke helt inn i seg selv», «hennes fjernhet», «hennes måte å lytte apatisk på», og hennes snakk om «å gå til grunne», «hennes brå stemningssvingninger.» «I Gunvor finnes en dyp melankoli som iblant overmannet henne aldeles uhyggelig. Da behøver hun meg. Da blir hun, store jenta, som et lite barn... Akk, jeg føler det i hjertet som en mor som har et sykt barn og ikke kan hjelpe».

Det Maier ikke visste, var at Hofmo i den tiden hun kjente henne, var i prodromalfasen av sin senere psykose. De to er «som ett». Men forholdet blir likevel helt fra starten preget av turbulens. Snart avviser den ene, snart den andre. Maier blir forvirret av Hofmos plutselige og uforståelige avvísninger. Og et år før hun dør, erkjenner hun: «Alt ved henne kommer til å smerte meg, også hennes kjærtegn, fordi jeg alltid vil tenke: Hun vil gå fra meg... I morgen går hun... Jeg må gråte når jeg ser henne». De fortsetter å være venner, men Maier har ingen dypere tilknytning til noe levende menneske enn til Gunvor. Til sist er det bare jødene som folk hun er knyttet til. Og hun følger med dem til Auschwitz (10).

En rekke av Hofmos dikt henspiller mer eller mindre åpent til tapet av Ruth Maier, det eneste menneske hun knyttet seg til. Her er to eksempler på hvordan det var å bli så forlatt. Begge dikt er fra første samlingen: *Jeg vil hjem til menneskene*. Dit kom hun bare gjennom sine dikt.

DET FINNES INGEN
HVERDAG MER
Gud, hvis du ennå ser:
det er ingen hverdag mer.

Det er bare stumme skrik,
det er bare sorte lik

som henger i røde trær!
Hør hvor stille det er.

Vi vender oss for å gå hjem
men alltid møter vi dem.

Alt vi fornemmer en dag
er de dreptes åndedrag!

Om vi i glemsel går:
det er asken deres vi trår.

Gud, hvis du ennå ser:
det er ingen hverdag mer.

(Jeg vil hjem til menneskene, 1946)

NATTEN
I tomme gater vandrer
et barn som er blitt blindt,
og rører ved ditt vindu
så sakte og så lindt.

Det kryper inn i rummet
og puster ved ditt kinn,
og smertene de sover
i duft og kjølig vind.

Dets kolde, fine hender
er rede til å gi
en gave som er glemt alt
når mørket er forbi:

Dypet bakom bilder
og ømhet uten bunn
ensomhet som flammer
uten mæle, uten munn.

I tomme gater plystres
en spinkel melodi,
og det du tror er natten,
er barn som går forbi.

*(Jeg vil hjem til menneskene,
1946)*

Prodromalfasen

Prodromalfasen («varselfasen») har vanligvis tre stadier (11, 12):

- Subjektiv følelse av at noe er forandret, uvirkelig, galt, selvet blir endret eller oppløst. Atferden er ennå ikke påfallende for andre.
- Atferd endres og andre kan observere det. Personen er mer irritabel, depressiv, angstpreget, har tvangssymptomer, er anorektisk, suicidal, søvnløs, osv.
- Personen opplever de første psykotiske symptomer i lett grad, f.eks. hører én stemme eller at en annen påvirker tankene.

Tre dagboksnotater fra en reise i 1947, dvs. i prodromalfasen, belyser typiske endrete sanseopplevelser:

Selvhørføring

(...) Siste gangen jeg så deg lo du. Var det av meg du lo, var det for å fornærme? Det er meg likegyldig (...) selv om jeg var glad i deg (...). Du er munter og grusom (...), ond og god på samme tid (...). Jeg måtte smile noen ganger når vi gikk forbi hverandre på gaten, du snufset for å fornærme meg (...), jeg følte hvordan trekkene dine ble spente av hat og opphisselse fordi jeg smilte.»

Virkelighetsforandring

«Men når du er meget trett, kommer døden fram. Og da er den farger som kommer altfor tett inntil, da er den lyd som skjærer altfor sterkt, da er den tid og rum som blir forskjøvet: du går på gaten og tenker: Men dette er jo ikke nå! Din bil som kjører ute i gaten, den har kjørt for lenge siden, du er jo død for lenge siden, og hvorfor går du her.»

Jeg-oppløsning

«Det var i en fremmed storby. I mange måneder flakket en omkring i gatene, og hadde det visst ikke særlig godt, hverken sånn eller slik. Men en dag det var riktig ille, da en kjente sitt eget «jeg» langt opp i halsen, og menneskeansiktene strøk forbi en som noe motbydelig og fiendtlig og truende (...): da kjente en plutselig hvordan en ble revet løs fra seg selv, at ens «jeg» ble oppløst i en sterk lykkefølelse, at en fornemmet Gud og ikke mer var til.»

Diktene fra prodromalfasen gir et voldsomt sterkt inntrykk av den oppløsning av «jeget» som er i ferd med å skje (4).

ENSOMHET 1

Du som engang var hjemme hos menneskene
og kjente deres smil og tårer
kime i stillheten inn i deg,
du er gått ut på veiene
hvor tomheten skriker
at du er revet ut av sammenhengen,
du er gått ut på de mørke veiene,
jaget av en ny virkelighet.

Og av redsel for mørket
og for stillheten
hvis avgrunner ikke kan måles,
besynger du ensomheten,
besynger du selve forbannelsen.

Og mørket forstørrer ditt ansikt,
og stillheten forstørrer din røst
og ofte hender det at du står utenfor deg selv
og ser at din sjel er ved å tilintetgjøres av kulden,
gli ut i mørket mer meningsløs
enn en tanke som aldri er blitt tenkt.

Og ensomheten er huset ved veien
du raver dødstrett inn i
og finner varmt og trygt og godt.
Og ensomheten er frosten
som gjennomryster deg senere på natten,
vinden som iser gjennom åpne sprekker
og istykkerslätte vinduer,
og jager deg ut igjen.
Men ensomheten er fortvilelsen
som hylr over veiene.

(Jeg vil hjem til menneskene, 1946)

Det neste diktet sto allerede som nr. 2 i den første diktsamlingen. Jeg tror ikke det er tilfeldig at dette kommer så tidlig i hennes produksjon. Hun hadde faktisk en psykotisk tante og også andre med psykose i familien. Er ikke dette også et frampek til hennes egen senere psykose?

DEN SINNSSYKE TANTEN

Sort piano, hvit nips.
Pianoet spiller ikke,
barn leker ikke.
Luften er aldri svanger
av kjærlighet.
Livets groende kimer
finner ingen jordbunn her.

Dagene tærer henne.
Nettene ruller, ruller
over de stirrende øyne
som tordnende tog.
Pannen blir alltid hvitere,
øyenlokkene sortere,
munnen mer forvridd.

Dufter hun ikke har åndet,
menn hun ikke har kjent,
liv hun ikke har levet
brenner hennes sjel
til aske.

Hun var den livsredde ensomhet
som ingen befridde.
Hun var den bitreste lengsel
som ingen stillet.
Hun møtte den dødelige kulde
og gikk under.

(Jeg vil hjem til menneskene, 1946)

Det kommende diktet valgte hun selv ut til en antologi som det beste hun hadde skrevet (13). Her er vi ved kjernen av en prodromal opplevelse. Ingen poet har noen sinne gjort dette bedre.

FRA EN ANNEN VIRKELIGHET...

Syk blir en av ropet om virkelighet.

Altfor nær var jeg tingene,

slik at jeg brant meg igjennom

og står på den andre siden av dem,

der lyset ikke er skilt fra mørket,

der ingen grenser er satt,

bare en stillhet som kaster meg ut i universet av ensomhet,

å av uhelbredelig ensomhet.

Se, jeg svaler min hånd i kjølig gress:

Det er vel virkelighet,

det er vel virkelighet nok for dine øyne,

men jeg er på den andre siden

hvor gresstrå er kimende klokker av sorg og bitter forventning.

Jeg holder et menneskes hånd,

ser inn i et menneskes øyne,

men jeg er på den andre siden

der mennesket er en tåke av ensomhet og angst.

Å, om jeg var en sten

som kunne rumme denne tomhetens tyngde,

om jeg var en stjerne

som kunne drikke denne tomhetens smerte,

men jeg er et menneske kastet ut i grenselandet,

og stillheten hører jeg bruse,

stillheten hører jeg rope

fra dypere verdener enn denne.

(Fra en annen virkelighet, 1948)

Akutt psykose

I 1953, da hun er 32 år gammel, får Gunvor Hofmo sitt første psykotiske sammenbrudd med alle symptomer på paranoid schizofreni: stemmehøring, forfølgelsesopplevelser, forgiftningsideer, stjeling av tanker, dikt, identitet, etc. I årene 1950–53 bodde hun sammen med lyrikeren Astrid Tollefsen (1897–1973) i et lite hus utenfor Tvedestrand (3). Tollefsen beskyldes for å stjele ord, setninger og dikt fra henne. Hofmo innlegges i psykiatrisk avdeling (16. avdeling), Ullevål sykehus med angst for å bli satt fyr på. Senere kommer hun med alvorlige drapstrusler mot legen sin der, den østerrikskfødte jøden Erika Stekel (1914–88), som den gang het Erika

Wendelbo. Hofmo blir tvangsinnlagt i Gaustad sykehus, og det er rimelig å anta at hennes to hovedsymptomer har med hennes venninne Ruth Maiers død å gjøre.

I de neste to årene utgir hun to samlinger: *I en våkenatt* (1954) og *Testamente til en evighet* (1955). Det kommende diktet skildrer en psykotisk opplevelse. Veggene og tulipanen påvirker hovedpersonen (influen্সfenomen), men hun lar seg ikke påvirke. Den døde forfatteren er Tor Jonsson (1916–51) som begikk selvmord noen dager før.

TULIPANEN OG EN DØD...

«Du er redd nå, du er redd,»
mumler bordet
de kalkede vegger,
for tulipanens øye er blitt enda større!

Tulipanens øye er blitt enda større –
og fyller det fremmede rum
med avsindig liv.

Det er som om veggene blusser
og mitt hjerte blusser
i snørende angst:

«Hva vil du meg, tulipan
hvem ber du for?»

Men tulipanen stirrer og stirrer
vidt åpent som et døvstumt barn
i dødsangst..mens dens søsken står med bøyd hoder
og blinde blikk...

De kalkede vegger i hotellrummet blusser
gjennom mine angstfylte spørsmål:

«Redde hvem, redde hva, stirrende tulipan?»

Og jeg ser på den om den vil forvandles
til det egentlige foran meg,
bli veldig og vokse med sine røde kronblad
inn i en verden som vil åpne seg snart.

Da ser jeg at den er begynt å visne,
kronbladene krøller seg ytterst,
langsomt bøyer stilken seg.

Og hjertet visner i meg av sorg,
av ond visshet,
jeg presser leppene mot de krøllete bladene
for å glatte dem ut,
kysser stilken for å gi den nytt liv.

Men bladene krøller seg,
stilken bøyer seg.

Og sorgen gjennomstrømmer meg,
og jeg hører en stemme som hvisker
(er det min egen?) Venn! Venn!
Men hvilken?

Etter den onde natten kom morgenen,
og med den avisen hvor det sto at
Dikteren plutselig var død...

(Blinde nattergaler, 1951)

En tidlig opplevelse i psykosen var forestillingen om at Tollefsen stjal hennes dikt, tanker og ideer.

TREET

Ordene, frastjølet meg
som epler
i samme time
de er modne.

Men hvem er eiermannen?

Treet eller den som sådde?

Den som med voldens
kniv om egne hånledd
senere kjøpte haven?

En Gud ler.
(...)

(I en våkenatt, 1954)

I de neste to diktene skildrer hun den eksistensielle situasjon man er i når hele verden og Gud går en i mot, og man må være i asylet.

OM OFRE I EN USYNLIG KRIG

Ligger i dype
brønner og roper,
ligger i dype vann
og ber.

Jeg ser en Gud
som ikke hører,
jeg ser en stum
hvis ondskap ler

pipende gjennom hanskens dekke:
en morderhånd, usynlige lik.
Om tusen år skal det ennå skjelve
fra ofrenes kvalte, forvirrede skrik.

(Etterlatte dikt, 1997)

I. FRA ET ASYL

Går de omkring
som dyr i ensom uvisshet?
Kjenner dem ikke,
lar mitt eget hjerte
gå med dem
ensomt som deres.
Ikke ser vi lenger
Mennesket,
øyet gjennom den kommende natt.
Men likevel: Blinde
kjenner grenene bedre enn seende
knoppenes vekst
og fruktenes bitre fall.

(I en våkenatt, 1954)

I datidens psykiatri ble det lagt stor vekt på å aktivisere pasientene. Arbeidsstuen var viktig som behandling. Hofmo likte ikke å være der, og skildrer her på en ironisk måte alt maset med å skulle veve.

HOLD DEG TIL VEVEN

Som kveg, dyr
drives vi fra våre horisonter
(værelser, piano
ansikter vi var bundet til).
Vårt sinn oversvømmes av tåke.
Et annet liv
en fortid
dunkel som en sti vi våkner opp på
og ikke kjenner.
Hold deg til veven!
En hvit frakk,
ord som veier et annet liv enn vårt.
Hold deg til veven!
Og vi vever.
Håndkler! Lys som vi holder fast.
Et annet liv.
Lakner! Mørket vi gikk igjennom:
Ofret som ser seg selv
i evig møte med sin morder
bærende ens eget ansikt.
Hold deg til veven!
Og vi vever de tomme hus
der Kristus står bakbundet.

(I en våkenatt, 1954)

Kronisk psykose

Gunvor Hofmo hadde to korte opphold i Ullevål sykehus i 1953 og 1954. Hun ble senere tvangsinnlagt på Gaustad i syv måneder (1954–55), og frivillig samme sted i 1960–61 etter suicidalforsøk. Hun var så frivillig innlagt 1964–75. I perioder bodde hun hos moren, men da hun flyttet hjem for godt, bodde hun noen tid med broren inntil han døde, og deretter alene. Hele tiden har hun psykotiske symptomer.

Et vendepunkt

På Gaustad i 1970 skjer det et vendepunkt. Det verserer litt ulike versjoner av det som hendte, men kjernen er lik: Overlege Johan Bremer (1908–93) ble informert av oversykepleier om at «frøken Hofmo vil ikke være på arbeidsstuen». De går til henne, og overlegen spør om hva hun ellers kan

gjøre. Hun må ha en beskjefteigelse. Hun svarer: «Jeg kan dikte». «Men De har vært her i mange år og ikke diktet?» «Jeg har ikke noe sted å dikte». Så fikk hun et bord i korridoren og etter 16 års pause skrev hun *Gjest på jorden* som hun året etter fikk kritikerprisen for. I årene 1971–94 utgir hun ytterligere 14 samlinger, og kaller den siste for *Epilog*.

De neste fem diktene har jeg valgt fra de første to samlingene som kom etter hennes lange pause som dikter, og mens hun fortsatt var på Gaustad. Hva er det første hun forteller oss fra den tiden? Hva ser hun når hun ser ut av vinduet der hun sitter og skriver i korridoren?

HAR NOEN RØRT...

Har noen rørt ved horisonten
Den mørkner over disse våte trær
En Fremmed som har lagt en ensom smerte
som hilsen over gress og det jeg er.

En Fremmed som har stått blant mørkets stener
der alt ble risset, alt ble skyllet vekk
De levende hvis sjel hugg Ordet dypere
jo mere angsten steg, og nattens skrekk

Han strøk det ut, og gir det trassig videre
til nye liv, til himmel tomhet alt
hvis stumhet hadde åpenhet som mottok
Hans dype rop som alltid hadde kallt.

(Gjest på jorden, 1971)

NATTLIG SKIP...

De tomme korridorer.
Bare nattlampe tendt.

Sykehuset lik et skip
som seiler gjennom farlige farvann.
Og passasjerene angstfylt våkne.
Lytter etter bruset derute,
etter en skjelving i det store skroget,
etter et skrik som aldri kommer.

Omsider vender skroget seg
mot himmelens søvntegn
tolket, bilde for bilde,
av nattsvarte engler som låser opp
avgrunnen med sine himmelske nøkler

Og taus, en nattsøster med forte skritt
til en som klager i søvne.
Skipet krenger mot enda dypere natt.

(Gjest på jorden, 1971)

SYKEHUS

De gamle bygninger
i rustødt
som kuer i båser.
De tygger og gumler
tygger og tygger
dagen som høy
lyset som salt
mens de brøler lavt
om natten.

(Gjest på jorden, 1971)

HVITE FRAKKER...

Hvite frakker flyter ut
og inn mellom salene
med støvklut
eller med blomster
Det er ingen sommer med
hvite seil gjennom fjorden
bare kald vinter
med snemenn som beveger
seg mellom oss i
skumringsgater...

(November, 1972)

TRÆR I SYKEHUSALLEEN

Du har krøpet ut
fra de store skoger
fra stillheten
ved vannene
der vårens ødslige sus
blåser over våt mose
og inn hit
lik et politikorps som
venter foran et omringet hus
Vi er de innringede evige
forbrytere
som overgir oss i
vår fornedrelses svakhet
og legger vår bitre hverdag
i deres hender

(November, 1972)

De siste årene

Hofmo diktet til det siste. Men hun var tydeligvis klar over at hun nærmet seg livets avslutning. Hun kalte da også samlingen som utkom året før hun døde, for *Epilog*. Hennes siste dikt bærer bud om en avklarende ro. Men «tigeren» i henne er der fortsatt.

OG DET VENDER

Og det vender, ditt liv!
Din sorg vender, ja alt
legger seg ned
ved horisontene
og kjenner et nytt øye se
og kjenner et nytt øre
høre
det fjerne blir et barn
som lærer deg å snakke
med jordens munn!

(Tiden, 1992)

ALT KAN DU GLEMME

Alt kan du glemme
men husker stjernene
som sto over din barndom
der du lekte i værelset
og så dem gjennom vinduet
lyse deroppe
et syn som lot fjernheten
skape deg om
til et evig barn

(Epilog, 1994)

EPILOG

Men ennå er livet ditt!
Sommeren ånder gjennom deg
som før
og høstens komme
merker du i det lille pust
av svalhet
Som tigeren, voktende på byttet
møter du høstens tegn

(Epilog, 1994)

Avslutning

Gunvor Hofmo døde i 1995. En av våre fremste modernistiske lyrikere forstummet. Men hennes dikt fortsetter å gi psykotiske pasienter en stemme og oss alle en mulighet til en dypere kontakt med oss selv. Vi vet ikke om hun reflekterte over at hun ga pasientene en stemme gjennom sin enestående formidling av ensomhet, fortvilelse, forvirring, desperasjon, pasientrollen, behandlerne, det psykiatriske sykehus, osv. Vi vet heller ikke om hun forsto at hun bidro til å endre oppfatningen av hva som kjennetegner mennesker med schizofrene psykoser. Tidligere var et viktig kriterium for diagnosen schizofreni at hele personligheten ble inndratt i psykosen og gikk i oppløsning. Gunvor Hofmos liv og litterære produksjon viser til fulle at denne oppfatningen av psykotiske mennesker er feil. Også med en smertefull lidelse som schizofreni, kan et menneske yte det ypperste på sitt eget område.

I psykiatrien minnes vi Gunvor Hofmo med ærbødighet.

Litteratur

1. Hofmo G. *Samlede dikt*. Oslo: Gyldendal, 1996.
2. Hofmo G. *Etterlatte dikt*. Oslo: Gyldendal, 1997.
3. Vold JE. (13.2.2009). Gunvor Hofmo. I: *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Gunvor_Hofmo (6.12.2016).
4. Vold JE. *Mørkets sangerske: en bok om Gunvor Hofmo*. Oslo: Gyldendal, 2000. www.nb.no/nbsok/nb/de5653c1dd4431e850ed66716c4c46ce?index=1#0 (6.12.2016).
5. Karlsen O, red. *En vei som skumrer mine bilder frem: om Gunvor Hofmos forfatterskap*. Oslo: Unipub, 2002.
6. Vaglum P. Prospektiv multisenterundersøkelse – det muligens kunst? *Tidsskr Nor Legeforen* 2015; 135: 1116-7.
7. Hagen EB. *Hva er litteraturvitenskap?* Oslo: Universitetsforlaget, 2002.

8. Hauge OH. *Dikt i samling*. Oslo: Samlaget, 2010.
9. Vold JE. *Ruth Maiers dagbok: en jødisk flyktning i Norge*. Oslo: Gyldendal, 2007.
10. Vaglum P. Hennes død kan oppfattes som både mord og selvmord. *Morgenbladet* 9.5.2008. <https://morgenbladet.no/debatt/2008/05/hennes-dod-kan-oppfattes-som-bade-mord-og-selv-mord> (6.12.2016).
11. Møller P, Husby R. The initial prodrome in schizophrenia: searching for naturalistic core dimensions of experience and behavior. *Schizophr Bull* 2000; 26: 217-32.
12. Vaglum P. Psykoseprodromet i Gunvor Hofmos liv og diktning. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2003; 123: 1225-9.
13. Krog E, red. *Det beste jeg har skrevet: 33 norske forfattere velger selv*. Oslo: Aschehoug, 1949: 105-6. www.nb.no/nbsok/nb/4f331a216a14cd7cd21934bf45d2d071?index=1#106 (6.12.2016).

Per Vaglum

p.j.w.vaglum@medisin.uio.no

professor emeritus

Avdeling for medisinsk atferdsvitenskap

Det medisinske fakultet

Universitetet i Oslo

Postboks 1111 Blindern

0317 Oslo

Artikkelen er basert på et foredrag på et psykiatriseminar ved Gaustad sykehus, arrangert av Stiftelsen Nasjonalt medisinsk museum 13. oktober 2016.

Gjesteredaktør Erlend Hem